

**Wael B. Hallaq, İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış:
Fıkıh Usulü Araştırmaları, der. Necmettin Kızılkaya,
İstanbul: Pınar Yayınları, 2020, 216 Sayfa, ISBN: 9789753525343**

Sümeyye İÇÖZ

Değerlendiren/Reviewer

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku
Anabilim Dalı

Graduate Student, Selçuk University Faculty of Islamic Sciences Department of Islamic
Law, Konya/TÜRKİYE

sehra2254@gmail.com | orcid.org/0000-0002-5160-3253

Öz

İslâm hukuku alanında çalışmalarıyla tanınan ve hâlihazırda Columbia Üniversitesinde profesör olarak görev yapan Wael B. Hallaq'ın altı makalesinin tercümesi İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış adıyla 2020 yılında derlenmiştir. Uzun zamandan beri uzmanlık alanında verdiği yoğun ürünlerle dikkatleri üzerine çeken Hallaq, eserleri ve düşünceleri hesaba katılmadan İslâm hukuku alanında uluslararası düzeyde araştırma yapılabilmesi pek mümkün olmayacak şahsiyetlerden biri haline gelmiştir. Wael B. Hallaq'ın çalışmalarının çoğu fıkıh usulü alanındadır ve söz konusu derlemenin önsözünde belirttiği üzere yazılarında Oryantalist önyargıları ve hataları düzeltmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmaları kaleme almaya başladığı sıralarda Batıda İslâm hukuku ile ilgili ileri sürülen tezler ile karşılaşmış ve bu durum onun akademik çalışmalarında bir dönüm noktası olmuştur. Bu yazımızda Hallaq'ın makalelerinin derlenmesiyle oluşturulan “İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış” adlı eserin incelemesini yapacağız.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Kitap İncelemesi, Wael B. Hallaq, Necmettin Kızılkaya.

**Wael B. Hallaq, An Intellectual Perspective on Islamic Law, ed. Necmettin Kızılkaya,
İstanbul: Pınar Publications, 2020, 216 Pages, ISBN: 9789753525343**

Abstract

The translations of six articles of Wael B. Hallaq, who is known for his works in the field of Islamic law and is currently a professor at Columbia University, were compiled in 2020 in a book titled Intellectual Perspective on Islamic Law. Hallaq, who has drawn

attention for a long time with the intense products he has given in his field of expertise, has become one of the personalities that it is not possible to conduct research at the international level in the field of Islamic law without taking into account his works and thoughts. Most of Wael B. Hallaq's works are in the field of jurisprudence and, he aimed to correct Orientalist prejudices and errors in his writings as he stated in the foreword of the compilation. When he started to write these studies, he encountered the theses about Islamic law in the West, and this was a turning point in his academic studies. In this article, we will examine the work called Intellectual Perspective on Islamic Law which compiles Hallaq's articles.

Keywords: Islamic Law, Book Review, Wael B. Hallaq, Necmettin Kızılkaya.

Batı'daki İslâm araştırmalarının sadece İslâm hukukuna dair olanları bile küçümsemeyecek boyutlardadır. Ayrıca bu birikimin giderek muazzam bir artış gösterdiği düşünüldüğünde bu yapıyı özümsemenin zorluğu daha da belirginlik kazanır. Bu yapının bir parçası veya bir düşünürün bu yapı içindeki yeri, bütün ile olan ilişkisi göz ardı edildiğinde hakıyla kavranıp değerlendirilemeyeceğine göre şu veya bu konuyu ya da şahsı araştırmak isteyen kişi bir yandan somut mesele etrafında üretilmiş literatürü dikkate almak, öte yandan tartışma ortamına nüfuz etmek durumundadır. Bu yazıda söz konusu yazar 1980'lerin başında ortaya koyduğu çalışmalar ile İslâm Hukukuna önemli katkıları bulunan Wael B. Hallaq'tır. Makalelerinin altı tanesi "İSLÂM HUKUKUNA ENTELEKTÜEL BAKIŞ" ismiyle Necmettin Kızılkaya tarafından derlenmiştir. Uzun zamandan beri uzmanlık alanında verdiği yoğun ürünlerle dikkatleri üzerine çeken Hallaq, eserleri ve düşünceleri hesaba katılmadan İslâm hukuku alanında uluslararası düzeyde araştırma yapılabilmesi pek mümkün olmayacak şahsiyetlerden biri haline gelmiştir.

Wael B. Hallaq'ın çalışmalarının çoğu fıkıh usulü alanındadır ve söz konusu derlemenin önsözünde belirttiği üzere yazılarında Oryantalist önyargıları ve hataları düzeltmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmaları kaleme almaya başladığı sıralarda Batıda İslâm hukuku ile ilgili ileri sürülen tezler ile karşılaşmış ve bu durum onun akademik çalışmalarında bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle Joseph Schacht'ın İslâm hukuku ile ilgili görüşleri Batı akademisinde önemli tesirler oluşturmuş ve Oryantalist söylem bir bütün olarak onun teorileri üzerine inşa edilmeye başlanmıştır. Hallaq bu duruma sessiz kalmayarak onun görüşleri üzerinden Oryantalist İslâm hukuku algısına yönelik önemli yazılar kaleme almaya başlamıştır.¹

¹ Wael B. Hallaq, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış, Fıkıh Usulü Araştırmaları*, der. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Pınar Yayınları, 2020), 12.

Wael B. Hallaq'ın eserleri 1990'lı yıllarda Türkçe'ye tercüme edilmeye başlanmış ve makalelerinin genel konusu içtihat kavramı üzerine olmuştur. İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış eserinin ilk makalesi "İçtihat Kapısı Kapandı Mı?"dır. Bu makalede teoride ve pratikte içtihadî faaliyetlerin kesintisiz devam ettiği, tüm devirlerde müçtehitlerin bulunduğu ve bunu kanıtlayan karinelerin olduğu açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Modern dönem İslâm hukuku araştırmalarının en hararetli konularından biridir. Bu konu Oryantalist literatürde bilhassa Joseph Schacht tarafından tartışılmış ve hicri 3. yüzyılın sonu ile 4. yüzyılın başından itibaren içtihat kapısının kapalı olduğunu iddia etmiştir. Schacht'tan sonra gelen birçok Oryantalist ve Müslüman hukuk tarihçisi de bu görüşü kabul etmiştir. Wael B. Hallaq bu çalışmada temel fıkıh metinlerini sistematik ve kronolojik bir şekilde incelemekte ve içtihat tarihi hakkındaki bu görüşlerin tamamen asılsız ve yanlış olduğunu ortaya koymaktadır.²

Hallaq'ın araştırmalarına bakıldığında hicri ilk beş asır boyunca içtihat kapısının kapanması ve müçtehitlerin neslinin tükenmesi tartışması görülmemektedir. İlk hâliyle, 6./12. Yüzyılın başında başlamış ve takip eden yüzyıllar boyunca, fakihler arasındaki fıkıh terminolojisindeki anlam karmaşası içtihat kapısının kapandığı üzerine fikir birliği olmasını engellemiştir. Buna ilaveten üç ana etken sayesinde fikir birliği engellenmiştir: Birincisi ve en önemlisi, meşhur müçtehitlerin 10./16. yüzyıla kadar mütemadiyen var olmasıdır. Bu dönemden sonra müçtehitlerin sayısı sert bir biçimde düşse de, içtihat çağrısı modern dönem öncesi ıslahatçılar tarafından kuvvetli bir şekilde yeniden başlatılmıştır. İkincisi, Müslümanların her yüzyılın başında bir müceddit seçme uygulamasıdır. Bu uygulama bütün fakih topluluğunun tam desteğini almamış olsa da, en azından her yüzyılda bir müçtehidin var olduğunu göstermiştir. Üçüncüsü, etkili Şâfiî fakihler tarafından desteklenen Hanbeli mezhebinin muhalefeti, onların desteğiyle yalnızca, müçtehitlerin her zaman var olduğu şeklindeki Hanbeli iddiasının ağırlığını artırmamış aynı zamanda Hanefiler ve Malikilerin yer aldığı ittifakı da zayıflatmıştır.³ Yazar bu gibi birçok delil sunarak, her çağdan âlimin eserlerine ve görüşlerine dair örnekler sunarak içtihat kapısı kapandı gibi bahsi geçen iddiaları boşa çıkardığı görülmektedir.

Bu derlemede yer alan ikinci makale ilkini tamamlar mahiyettedir. Bu makalede yazar içtihadın sürekliliği ve müçtehitlerin varlığı konusunun neden İslam'da ortaya çıktığı sorusuyla ilgileniyor. İçtihat kapısının kapalılığını konu edindiği "İçtihat Kapısı ve Müçtehitlerin Varlığıyla İlgili Tartışmaların Kökenleri" başlıklı makalesi Joseph Schacht'ın ilim adamları tarafından geniş ölçüde kabul edilen bir argümanını

² Hallaq, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*, 13.

³ Hallaq, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*, 83.

değerlendirmekte ve onu desteklemeyen bir iddia sunmaktadır. Schacht'ın bahsi geçen bu görüşü hicri 4. yüzyılın başlarında İslâm hukukçularının fikhî meseleleri detaylı olarak inceledikleri ve bunları çözüme kavuşturdıkları, bu durumun, içtihat etmeye kimin ehil olup olmadığına dair sorunun ortaya çıkışının ve aynı zamanda içtihat kapısının kapanmasının ana sebebi olduğu şeklindedir.

Diğer taraftan bu makalesinde Hallağ, kelim ilminin içtihat kapısının kapanmadığını ispatlaması açısından önemli olduğunu şu ifadelerle belirtir: “Hukuki tartışmaların kökeninin, müçtehitlerin varlığı ve içtihadın sürekliliği ile ilgili olarak hukuktan çok kelimada yattığı gerçeği oldukça önemlidir. Bu bir yandan kelamî doktrinlerin fikh usulünü ne kadar etkileyebileceğini gösterirken, diğer yandan içtihat kapısının kapatılmayacağını daha fazla kanıtıyor. İchtihat kapısının, müçtehitlerin varlığı ve yokluğu açısından tartışılması, orta çağ fûrû fikhın gerçeklerinin izolesinde ortaya çıkan sorunun teorik yapısını doğrular.”⁴

İslâm hukukunda fetva ve içtihat birbirinden ayrılmayacak iki temel kavramdır. Hallağ sözü edilen kitapta üçüncü makalesini teşkil eden “Tarihi gelişim Sürecinde Sünnî Hukuk Teorisinde İftâ ve İchtihat” ismiyle kaleme aldığı yazısında çeşitli devirlerde yaşamış alimler tarafından iftâ ve içtihatın nasıl anlaşıldığını, birbirlerinin yerine kullanılıp kullanılmadığını ve müftî ile müçtehidin taşınması gereken şartları incelemektedir. İftâ ve içtihat arasındaki yakın ilişki, ilk dönem teorisyenlerin/ usulcülerin, hukuk bilgini/uzmanı olmak için neden bir kişinin müçtehit olması gerektiği şartını ileri sürdüklerini açıklar.⁵ Hallağ makalede bu şartın kronolojik hukuki tartışmalarını ele alır.

Müftînin içtihat nitelikleri konusundaki ifadelerinde, Sünnî hukuk teorisyenleri dört düşünce dile getirmişlerdir. Birincisi 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar sürmüştür ki, hukuk bilginlerinin müftî vasfını elde edebilmeleri için müçtehit olmalarını gerekmektedir. Âmidî tarafından savunulan ikinci fikir, en üst düzey müçtehitlerin artık mevcut olmadığı ve bulunanların da hukuki üretkenliğinin, sadece daha önce tesis edilmiş bir metodolojinin yeni hukuki meselelere uygulanmasıyla sınırlı kaldığı müçtehitler olduğu düşünülmüştür. Üçüncüsü ise müçtehit olmadığı bir mukallidin müftî konumuna geçmesini kabul eden görüştür. Dördüncü görüş de müçtehit bulunsun ya da bulunmasın müftî-mukallidi kabul eden görüştür. İlk dönem hukukçulara göre, yalnızca tam anlamıyla müçtehit olan kişi, ifta için ehil sayılmış; Âmidî ve diğerlerine göre, bu kişi müçtehid fi'l-mezheb olmuş; ve sonraki dönem teorisyenlerin ekseriyetine göre de,

⁴ Hallağ, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*, 98.

⁵ Hallağ, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*, 99.

her ne kadar çoğunluğu, ilkin içtihatı şart koşmakla başlasalar da bu, asgari ihtiyacı teşkil eden taklit olmuştur.⁶ Bu makalenin sonunda fıkıh usûlünü ilgilendiren meselelerin anlaşılabilmesi için belli herhangi bir müellifin incelenmesinin yeterli olmayacağını, her aşamada aynı türden farklı müellife başvuran linguistik bir çalışmanın yapılması gerektiği belirtilmektedir.

Kitapta yer alan bir diğer makale “Bölgesel ekollerden Ferdî Hukuk Mezheplerine? Bir Yeniden Değerlendirme” adıyla yayınlanmıştır. Mezhep ve şahıslara odaklanan ilk makalesidir. Batılı bilim adamları uzun süreden beri, ikinci yüzyıl ile üçüncü yüzyılın başlarını kapsayan dönemin hukuk tarihinin en bariz vasfının, sözde bölgesel ekoller olduğunu iddia etmektedirler. Aynı bilim adamları, sonraki dönemin hukuk ekollerinin ferdî yapıya sahip olduğuna da kani olduklarından, coğrafi bölge esasına dayalı hukuk ekollerinden ferdî hukuk ekollerine doğru bir dönüşüm gerçekleştiği yaygın olarak kabul görmektedir. Bu makalede, sözü edilen görüşler sorgulanmaya çalışılmıştır. Hallaq bu çalışmasında, coğrafi ayırım esasına dayalı hukuk ekollerinin hiçbir zaman var olmadığını, sonraki dönemin hukuk ekollerinin kişisel ekoller olarak kabul edilemeyeceğini ve gerçekleşen dönüşümün ferdî hukuk ekollerinden doktriner ekollere doğru olduğunu iddia etmektedir.

“Tanrı'nın Varlığı Konusunda İbn Teymiyye” başlıklı yazısına gelecek olunursa Hallaq, bu yazısında daha çok kelamî konularla ilgilenmektedir. İbn Teymiyye, Tanrı'nın varlığının apaçık olduğuna, selim yaratılış sahibi bir müminin, Tanrı'nın var olduğunu herhangi bir derin düşünceye dalmaksızın bildiğine inandı.⁷ Bu yüzden Tanrı'nın varlığını ispatlama çabasına çok girmediğini söyleyen Hallaq, İbn Teymiyye'nin fitrat kavramı üzerinde durmaktadır. Diğer eserlerinden de hareketle, fitrat kavramı üzerine kurulmuş Tanrı'nın varlığı anlayışının izlerini tespit ettikten sonra bunu kritik etmiştir. Tanrı'nın varlığını ispat etmenin yetersiz aracı olarak bütün çıkarımları reddettikten sonra, İbn Teymiyye, kişisel bir ulûhiyetin varlığı ile ilgili zorunlu bir bilgiyi zihne sunan fitrat kavramını öne sürer. Oysa onun fitrat kavramı son derece sorunsaldır, iki olanaklı yoruma elverişlidir. Bir taraftan, fitrat, doğar doğmaz insanlardaki yaratılıştan bir Tanrı hakkında bilgiyi simgeler, diğer taraftan da, o, ayetlere mahsus zorunlu duyu algısı sayesinde Tanrı'nın varlığını bilmenin bir aracını temsil eder. Bu iki çıkarımı çelişkili gözükse de Hallaq, İbn Teymiyye'nin eserlerinin sırası, sonuç olarak çıkan çelişkiyi giderme yönünde can alıcı öneme sahip olduğunu belirtir. Mesela Wael B. Hallaq deneysel metafizik düşüncesinin, ayetlere mahsus duyu algısının

⁶ Hallaq, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*, 114.

⁷ Hallaq, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*, 153.

Tanrı'nın var olduğu bilgisine erişme hususunda vazgeçilmez olmadığı öğretisinden sonra meydana geldiği tespit edilirse bu çelişkinin ortadan kalkacağını düşünmektedir.

İslâm hukukun kaynakları olarak kabul edilen dört ana delilin yanında bunlara bağlı olarak elde edilen başka deliller de bulunmaktadır. Bu delillerden biri de örfdür. Hanefi fakihler örf konusunda oldukça ihtiyatlı davranmış ve bu hukukun bir kaynağı olması hususunda kısıtlayıcı bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu konuda geleneği takip etmekle beraber zamanın şartlarına uygun bir teori geliştirmeye çalışan ve bir dönüm noktası kabul edilebilecek olan isim İbn Âbidîn'dir. Hallağ, İbn Âbidîn'in örfü hukuk kaynağı olarak ele alış şekline dair önemli tespitlerde bulunmaktadır.⁸

Hallağ'ın şu ifadeleri İbn Âbidîn'in örf konusunda ne derece önemli ve öğretici yazılar yazdığını da ortaya koymaktadır: “Şüphesiz örf mütemadiyen Müslüman hukukçu ve hukuk uygulayıcısına en ciddi meydan okumalardan birini sunmaktadır. İşte hukukla örfün kesişme noktasında ayrılık, çelişki, uzlaşma ve sentez sorunları ortaya çıkmaktadır. İbn Âbidîn'in örf konusundaki söylemsel detaylandırma yöntemi özellikle önemlidir. Çünkü onun yazdıklarında beliren meydan okumaların varlığı açık bir şekilde anlamlı ve yoğundur. Ve köklü sosyal, kültürel ve epistemolojik değişimlerin başlamış olduğu bir zamanda yazmış olması, bizim için öğreticidir.”⁹ Ayrıca bu makalenin özellikle giriş ve sonuç bölümlerinin satır aralarında Klasik Oryantalist söyleme ve bu söyleme eklemlenen Modernist İslamcı yaklaşıma karşı alttan alta bir meydan okuma sezilenmektedir.

Fıkıh ilminin gizemli dünyasına içtihat kapısından giriş yapan Hallağ, bir taraftan içtihat faaliyetinin teorik yapısı niteliğindeki usûl-i fıkha nüfuz edip bu yönde yol almaya çalışırken, diğer yandan da konuyla ilgili Batı efkârı umumiyesinde kökleşmiş ve sorgulanmaya cesaret edilmeyen görüş ve kanaatleri sorgulamaya koyulur. Bu iki temel saik, Hallağ'ın hemen hemen bütün çalışmalarına sinmiş durumdadır.¹⁰

Hallağ'ın makalelerinin geneline baktığımızda karşı çıktığı iddialara sağlam kanıtlar getirmekte olduğunu, Batıda yaygın kabul gören bazı düşüncelerin dayanaksız ve aslını yansıtmadığını ortaya koyduğu görülmektedir. Uluslararası çapta, İslâm Hukuku ile uğraşanların fikriyatlarının ne durumda olduğunu idrak etmek açısından Hallağ'ın eserlerini okumak fayda sağlayacaktır. Söz konusu tanıtımını yaptığımız eserde

⁸ Hallağ, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*, 15.

⁹ Hallağ, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*, 207.

¹⁰ Bilal Aybakan, “Batıda İslam Hukuku Araştırmalarında Farklı Bir Ses: Wael B. Hallağ”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 4 (Ekim 2004), 149.

bulunan makalelerinde kullandığı dilin, üslubun son derece ilmi ve aynı zamanda anlaşılır olduğu söylenebilir.

Farklı zamanların, birbirine yakın ve bir o kadar da farklı meselelerini gündeme getirerek çok sayıda eser kaleme alan Wael B. Hallaq, İslâm hukukunu çok farklı şekilde gören ve değerlendiren Oryantalistleri üreten kültürle de hesaplaşıyor.

Bu eserde yazarın çeşitli makalelerine yer verilmesine rağmen ana tema bakımından bir bütünlük arz etmektedir. Altı yazıdan oluşan derleme farklı mütercimler tarafından Türkçe'ye kazandırılmış ve bir makale dışında kalanlar daha önce değişik dergilerde yayımlanmıştır. Bugün karşı karşıya geldiğimiz durumları anlamamıza yardımcı olacak çalışmalardan sayılabilir. Wael B. Hallaq'ın yazılarının daha derli toplu olması açısından da bu eser okuyucularına kolaylık sağlayacak ve günümüz İslâm hukuku alanında ufuk açıcı fikirlere vesile olacaktır.

Kaynakça

Aybakan, Bilal. "Batıda İslam Hukuku Araştırmalarında Farklı Bir Ses: Wael B. Hallaq".

İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 4 (Ekim 2004), 149-174.

Hallaq, Wael B., *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış, Fıkıh Usulü Araştırmaları*, der. Necmettin Kızılkaya, İstanbul: Pınar Yayınları, 2020.